

priorem illum, qui est apud Græcos, rejecit.

Denique Beatus Hieronymus præfat. in Esdram aperte significat, tertium et quartum Esdræ non solum apud Hebræos non haberi, sed ne apud LXX quidem. Quare, licet quidam codices Græci haberent tria volumi-

na Esdræ in duobus libris; correctiores tamen non habebant. Porro veteres Patres utuntur interdum testimoniis ex hoc libro petitis, quem et nos non inutilem esse fate-mur, sed et raro id faciunt, et nusquam sa-crum et divinum appellant.

CONTROVERSIARUM

DE VERBO DEI

LIBER SECUNDUS

DE VARIIS EDITIONIBUS.

CAPUT I.

Ostenditur, editionem Hebraicam Mosis, et Prophetarum nunquam periisse.

Disseruimus libro superiore de libris ipsis sacris, ut eorum numerum et auctoritatem ab hæreticorum calumniis vindicaremus. Sequitur, ut de librorum eorumdem variis editionibus, id est, Hebraica, Chaldaica, Græca, Latina, Germanica, Gallica, et similibus, quæ vulgares dicuntur, breviter disse-ramus. Parum enim prodesset, librorum di-vinorum numerum non ignorare, si cui edi-tioni ex tam variis, quæ nunc exstant, auc-toritas tribuenda sit ignoraremus.

Ut igitur ab editione Hebraica ordiamur, duo sunt quæ veniunt in questionem. Unum, an Scriptura illa ipsa quæ a Mose et Pro-pheta condita est, ad nos usque pervenerit. Alterum, an ea Scriptura quæ Hebraicis co-dicibus continetur, perverso studio Judæo-rum ita corrupta ac depravata sit, ut aucto-ritatem nullam in Ecclesia mereatur.

De priore questione duplex sententia est. Una eorum qui docent, Scripturam sacram universam periisse tempore captivitatis Ba-bylonicæ, quando civitas eversa, et Tem-plum incensum fuit, ac deinde ab Esdra fuisse rursus reparatam, Spiritu sancto ei suggerente et dictante omnia, sicut antea

fuerant. Ita sentire videtur Basilius in epist. ad Chilonem: « Hic campus, inquit, in quo secessu facto, Esdras omnes divinos libros ex mandato Dei eructavit. » Hæc ille. Ad-dunt quidam in eandem sententiam Irenæum, Tertullianum, et Clementem Alexandrinum, sed illi non aperte hoc docent.

Hæc opinio improbabilis nobis videtur. Non enim alio fundamento nititur, quam testi-monio libri apocryphi, id est, lib. IV. Es-dræ cap. 14., ubi disertis verbis scribitur, Esdram totis quadraginta diebus divino spi-ritu afflatum dictasse quinque viris, qui summa celeritate quæ ab eo dicebantur excipiebant, atque eo modo universam Scrip-turam quæ plane perierat esse reparatam. Sed hic liber non modo apocryphus est, et ab Ecclesia Catholica nunquam receptus, sed etiam multis in locis redolet fabulas Ju-daicas, et in hoc ipso cap. 14. non aliter loquitur de quibusdam libris occultis et per-fectioribus, quam omnes Thalmudiste fa-ciant de sua Cabala. Quare potius testi-monium libri hujus detrahit hinc sententia fi-dem, quam afferat: ex libris autem cano-nicis nihil tale colligitur.

Quod autem quidam dicunt, id colligi ex lib. II. Esdræ cap. VIII. tantum abest, ut sit verum, ut potius contrarium inde colligatur. Sic enim habemus: *Dixerunt Esdra Scriba, ut adferret librum legis Mosis: attulit ergo Esdras, etc.* (1) non dixerunt, ut iterum componeret librum Legis, sed ut adferret, quia sciebant adhuc inveniri. Præterea etsi Scriptura quæ publice servabatur in Templo

(1) I. Esdr. VIII, 1.

fuert incensa, et perierit; tamen incredibile est, non fuisse etiam aliqua exempla, vel certe partes eorum apud privatos homines, et præcipue apud Ezechielem, Daniele, Hieremiam, Aggeum, Zachariam, Mardocheum, et ipsum Esdram, qui tunc vivebant, et quibus sine dubio cura fuit Lex Domini.

Est ergo altera sententia, fuisse quidem Esdram librorum sanctorum instaurorem, non omnia iterum dictando, sed colligendo et ordinando Scripturas in unum corpus, quarum partes variis in locis invenerat, et etiam emendando, si quæ depravata erant negligentia scribarum, cum toto tempore captivitatis negligenter Lex servata sit, cum non haberent Judæi Templum et tabernaculum.

Ita sensisse videntur gravissimi auctores. Nam Chrysostomus homil. 8. in epist. ad Hebr. docet, Esdram ex reliquis Scripturæ iterum eam composuisse. Hilarius præfat. in Psal. ait, Esdram omnes Psalmos collegisse, et ex eis unum librum confecisse. Theodoretus præfat. in Psalm. ait, Scripturam veterem depravatam tempore captivitatis, ab Esdra fuisse restitutam. Quod idem mihi significasse videntur Iræneus lib. III. cap. 25. Tertullianus lib. de hab. mulier., et Clemens lib. I. Stromat. Dicunt enim, Esdras recensuisse et instaurasse libros omnes Testamenti veteris: sed non addunt, *memoriter*, nec meminere historiam illius, quæ habetur in lib. IV. Esdræ.

B. Hieronymus in prolog. Galat. dicit, Esdras invenisse novas litteras Hebraicas, et antiquas quidem reliquisse Samaritanis, novas autem tradidisse Judæis, quibus etiam nunc utimur. Nam ut idem Hieronymus in cap. IX. Ezech. testatur, littera postrema alphabeti Hebraici antiqui similis erat T Græcorum, et figuram crucis referebat, quoniam finis legis Christus crucifixus est: nunc postrema littera alphabeti nullam videtur habere crucis similitudinem. Proinde sine dubio novas litteras habemus. De nova autem librorum sanctorum editione per Esdras facta nihil Hieronymus dicit, cum tamen ibi maxime esset locus dicendi.

Denique, si Esdras libros sanctos iterum dictasset, verisimile est, eum id facturum fuisse non lingua Hebraica, sed Chaldaea, vel mixta ex Hebraica et Chaldaea, quæ tunc

erat in usu, et qua videmus scriptos esse libros Esdræ, et Danielis: at certum est, sanctos libros præter istos Esdræ et Danielis lingua Hebraica esse scriptos, et illa ipsa, qua Adam et Eva, et Patriarchæ omnes locuti sunt. Quod manifeste colligitur ex nominum propriorum etymologia, quæ sæpe non invenitur in ulla alia lingua.

Ac ut pauca exempla de multis proferamus. Dixit Adam de uxore sua recens creata: *Hæc vocabitur virago*, Hebraice אִשָּׁה *quia sumpta est de viro*, qui in Hebræo dicitur אִשָּׁה (1). At in nulla alia lingua vir et mulier habent hanc nominis similitudinem. Nam Chaldaica lingua, quæ Hebraicæ est affinis, vir dicitur בַּלָּא, mulier אִשָּׁה, quæ ne unam quidem litteram communem habent. Pari ratione Græca vocabula ἀνὴρ et γυνή, et Latina, vir et mulier, nullam inter se habent similitudinem litterarum. Aut igitur non dixit Adam ea verba, quæ supra posuimus, et Prophetarum exitus mentietur: aut fateamur necesse est, ea lingua divinos libros scriptos esse, qua primi homines utebantur. Similia sunt quæ in Scripturis dicuntur de ratione nominis Evæ, Cain, Abel, Seth, Noe, Phaleg, Abraham, Isaac, Jacob, et omnium ejus filiorum; necnon montium, fluminum, urbium, et aliarumque multarum rerum: siquidem in Hebraica lingua semper allusiones illæ similibus vocum reperiuntur; in cæteris linguis aut nunquam, aut raro.

Denique linguam Hebraicam, qua sacros libros scriptos esse videmus, antiquissimam, atque adeo primam omnium linguarum esse testatur, tum ipsius brevitatis et simplicitatis, tum auctoritatis doctissimorum hominum. Vide Eusebium lib. X. Præparat. Evangel. c. II. Ambrosium in cap. III. ad Philippen. Hieronymum in epist. ad Damasum de visione Isaia; Augustinum lib. XVI. De Civit. Dei cap. 11. Neque his repugnat, quod Augustinus lib. XVI. De Civit. Dei capit. ult. dicit, linguam Hebræam inventam post tempora Noe. Non enim Augustinus indicare voluit, eam linguam antea non fuisse, sed solum tunc primum cœpisse vocari linguam Hebræam. Ut enim recte explicat Eucherius in cap. XI. Genes., ante divisionem linguarum, lingua Hebræa communis erat omnibus hominibus, et ideo non habebat certum nomen: at tempore Heber, cum multæ linguæ esse cœpissent, illa communis ad distinctionem aliarum

dicta est Hebræa, quia mansit in domo Heber, unde Hebræi dicti sunt.

Cum igitur planum sit, libros Esdræ plenos esse vocibus Chaldaicis: libros autem legis et Prophetarum puro Hebraico idiomate scriptos esse; planum quoque videri debet, Legis et Prophetarum libros non ab Esdra, sed a Mose et antiquis Prophetis conscriptos non habere.

CAPUT II.

Num Hebraica editio sit corrupta.

Sequitur nunc altera quæstio, integrane, an corrupta et vitata sit Hebraica editio. Ac primum hæretici hujus temporis odio editionis vulgate, nimium tribuunt editioni Hebraicæ. Calvinus enim in Antid. Conc. Trid., necnon Kemnitius in exam. ejusdem Conc.; et Georgius Major præfat. in Psal. omnia examinari et emendari voluit ad Hebræum textum, quem purissimum fontem non semel appellat.

Quæ sententia apertissime falsa est. Nam in primis Calvinus Institut. cap. VI §. 41. contendit, esse legendum Isaia IX. et *vocabitur admirabilis*, etc. at Hebræus textus modo non habet *vocabitur*, id est יִקְרָא sed *vocabit* יִקְרָא; neque ignoravit Calvinus, meliorem hoc loco vulgatam editionem esse, quam Hebraicam. Sic enim ait: « Neque est, quod oblatret Judæi, et sic lectionem invertant: hoc est nomen quod vocabit eum Deus, fortis, pater futuri sæculi, ac demum hoc unum Filio reliquum faciant, ut sit princeps pacis: quorsum enim tot epitheta in Deum hoc loco congesta forent? » Igitur confessione Calvinus, turbidus alicubi fluit ille fons, quem ipse idem ubique purum videri volebat. Pari ratione Hierem XXIII. vult ibidem Calvinus esse legendum, et *hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justitia nostra*. At fons Hebraicus constanter habet יִקְרָא *vocabit eum*, non יִקְרָאוּ *vocabunt eum*.

Præterea Psalm. XXI. nemo Christianorum est qui non legat: *Foderunt manus meas et pedes meos*: textus vero Hebraici legunt, *sicut leo בארז non foderunt*, quod dicitur בָּרִיז:

item Psal. XVIII. Hebraici codices legunt: *In omnem terram exivit קים*, id est, *linea*, sive *perpendicularium eorum*; cum tamen LXX. verterint *ἐξ ἅπας ἀρκῶ*: et eorum versionem approbaverit B. Paulus Rom. X. ubi hunc Psal. citat. Quid quod Hieronymus ad litteram reddidit *ex Hebræo exivit sonus eorum?* ut omnino necesse sit, aut Paulum et Hieronymum reprehendere, aut certe fateri, si fontem hoc loco non esse purum. Verisimile autem est legi debere קים; una enim littera tantum addita, ex קים fit קים. Adde, quod interdum desunt integræ sententiæ in Hebræo, cum non desint nec in versione LXX., nec in Hieronymi translatione. Exemplum habemus Exod. II. ubi desit totum illud. *Alium quoque genuit, et vocavit nomen ejus Eliôzer dicens: Deus patris mei auxiliatus est mihi, et liberavit me de manu Pharaonis* (1).

His igitur omissis, qui Hebraico fonti nimiam puritatem falso attribuunt; aliis quoque occurrendum videtur, qui zelo quidem bono, sed nescio an secundum scientiam, omnino contendunt, Judæos in odium Christianæ Fidei studiose depravasse, et corripisse multa loca Scripturarum. Ita docet Jacobus Episcopus Christianopolitanus præfat. in Psalm., et Canus lib. II. cap. 13. de loc. Theolog.

Pugnant autem adversus hanc sententiam gravissima argumenta. Primum est Origenis in VIII. lib. in Isaia, ut Hieronymus refert in c. 6. Isaia, et Hieronymi ibidem qui hunc in modum ratiocinatur: Si Scripturas Hebræi aliquando corruperunt, vel id fecerunt ante Christi adventum, vel postea. Si antea; quare Christus et Apostoli nunquam eos de tam insigni crimine reprehenderunt, præsertim cum leviora non tacerint? Quare Dominus ait Jo: V. *Scrutamini Scripturas*; et Matth. XXIII. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisei; omnia ergo quæcumque dixerint vobis servate, et facite* (2)? Qui credibile erit, Christum ad corruptas Scripturas legendas sine ulla præmonitione homines invitasse: vel ad corruptores audiendos et sequendos amandasse? Sin autem post Christi adventum id factum est; quo pacto testimonia quæ a Christo et Apostolis citantur, omnia fere inveniuntur nunc in Mose et Prophetis ut ab illis citata sunt? Numquid forte sic ea protulerunt, ut per spiritum cognoscebant depravanda postmodum a Judæis fuisse? Igi-

(1) Gen. II, 23.

(1) Exod. II, 22. — (2) Joan. V, 39; Math. XXIII, 2.

tur si nec ante, nec post Salvatoris adventum sacra Litteræ ab Hebræis vitiatæ sunt, illud certe sequitur, ut nunquam vitiatæ sunt. Atque hoc Hieronymi, et Origenis argumentum est.

Alterum argumentum est S. August. in lib. XV. de Civit. Dei cap. 43. qui inde hoc probat, unde quod non videatur ullo modo credibile, Judæos voluisse suis codicibus eripere veritatem, ut nostris detraherent auctoritatem : et etiam si voluissent, non sit verisimile potuisse. Sed verba ipsius audiamus : « Si queram, inquit, quid sit credibilis, Judæorum gentem tam longe lateque diffusam, in hoc conscribendum mendacium uno consilio conspirare potuisse : et dum aliis invident auctoritatem, sibi abstulisse veritatem ? An 70 homines, qui etiam ipsi Judæi erant, in uno loco positos, ipsam veritatem gentibus alienigenis invidisse, et communicato istud fecisse consilio ; quis non videat, quid proclivius, faciliusque credatur ? Sed absit, ut prudens quispiam vel Judæos cujuslibet perversitatis atque malitiæ tantum potuisse credat in codicibus tam multis, et tam longe lateque dispersis, vel LXX. illos memorabiles viros hoc de invidenda Gentibus veritate unum communicasse consilium. » Hæc Augustinus.

Dicit aliquis, generalem istam depravationem Hebræicorum codicum post Augustini et Hieronymi tempora accidisse : proinde eorum testimonia parum ad rem præsentem facere. At Augustini rationes omni tempore locum habent Deinde si post illorum Patrum tempora depravatio illa contigisset ; quæ causa reddi posset, cur Psalmorum interpretatio Hieronymiana ita cum textu Hebræico, qui nunc exstat, in omnibus conveniret ? et tamen de Psalmorum depravatione præcipua querimonia est. Nam ita Hieronymus vertit, sicut Judæi falsaturi erant ? neque his repugnat locus Psal. XXII, ubi Hieronymus vertit, *foderunt*. In Massoreth enim, quem post Hieronymi tempora scripserunt, monent Rabbinii in Psal. XXII. scribi debere בארי non בארי ex quo evidenter colligitur, errore Scribarum nunc legi בארי.

Argumentum tertium sumi potest ab incredibili religione Judæorum erga sacros libros. Scribit Philo in libro de egressu filiorum Israel ab Ægypto, et citatur etiam ab Eusebio lib. VIII. c. 2. Præpar. Evangel.

usque ad sua tempora per spatium amplius quam duorum millium annorum, ne verbum quidem fuisse unquam in Lege Hebræorum immutatam, et quemlibet Judæum centies potius moriturum, quam ut pateretur Legem in aliquo mutari. De superstitione autem recentiorum Judæorum, qui Legem fere ut numen adorant, et si aliquando in terram ceciderit, jejuniis publicum inducunt ; vide Joannem Isaac in responsione ad libros Lindani de optimo genere interpretandi Scripturas.

Argumentum quartum : Si Judæi falsare voluissent divinas Scripturas in odium Christianorum, sine dubio præcipua vaticinia sustulissent : id autem minime fecerunt ; siquidem ea in quibus discrepant Hebræa a Græcis et Latinis, sæpe nullius momenti sunt, quantum attinet ad Fidem, et religionem, et sæpe codices Hebræi magis Judæos vexant, quam Græci aut Latini. Certe in II. Psal. Latini et Græci habent : *Apprehendite disciplinam, ne irascatur Dominus* (1), ex quo nihil aperte contra Judæos deduci potest : at in Hebræo est, *נשקך בד* *Osculamini Filium ne irascatur*, id est, *reverentiam exhibite Filio Dei ne ipse irascatur*, etc. qui locus est invictissimus contra Judæos. An-ne igitur credibile erit Judæos mutasse Scripturam, ut Incalcentius Dei Filio testimonium perhiberet ? Item Isaiæ LIII. ubi nos habemus : *Et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo, et humilitatem*, (2) in Hebræo legi potest, *percussum Deum, et humilitatum*, ובעיה וברכה אהים quod certe magnum negotium Judæis facessit, qui Christum futurum esse Deum non credunt.

Quintum et ultimum argumentum a providentia ducitur, quæ Deus Ecclesie suæ semper prospicit. Non enim verisimile est, Deum id passurum fuisse, ut verba tot illustrium Prophetarum generaliter falsarentur, præsertim cum ad hunc finem Judæos disperserit per totum orbem terrarum, et circumferre eos voluerit libros Legis et Prophetarum, ut inimici nostri Christianæ veritatis testimonium præberent. Observavit id Sanctus Justinus in oratione exhortatoria, et Sanctus Augustinus lib. XVIII. de Civit. Dei cap. 43. et ex Psal. LVIII. manifeste deducitur : *Ne occidas eos, nequando obliviscantur populi mei, disperge illos in virtute tua*, etc. (3). Ideo enim dispersi sunt Judæi libros sacros cir-

(1) Psalm. II, 12. — (2) Isai. LIII, 4. — (3) Psalm. LVIII, 12.

cumferentes, ut cum Pagani non credunt ea, quæ dicimus de Christo esse prædicta, sed a nobis ejusmodi vaticinia conficta, mittamus eos ad inimicos nostros Judæos, qui vaticinia secum ferunt.

At contra objiciunt. Primo Patrum testimonia, ut Justinus in dial. cum Triph. Eusebii lib. IV. hist. cap. 18. Origenis hom. 42. in Hierem., Chrysost. hom. 5. in Matth. et Hieronym. in epist. 89. ad August., in c. V. Michææ, et in cap. III. ad Galatas, qui suspicantur, Judæos quædam erasisse ex Hebræis codicibus, quædam in odium Christianorum corrupisse.

Respondeo : Justinum et Eusebium nusquam scripsisse, ab Hebræis textum Hebræicum esse corruptum, sed textum Græcum LXX. interpretum. Verba Justinus hæc sunt in dial. cum Triph. : « Ac, inquit, quod illi multos et integros prorsus locos illarum translatione eorum, qui cum Ptolomæo fuerunt Seniorum sustulerint, in quibus clare hunc ipsum crucifixum Deum, et hominem esse, eumque in cruce pendere et mori pronuntiatum esse ostenditur, scire vos volo. » Hæc Justinus. Neque usquam alibi scribit quidquam de corruptione textus Hebræici. Eusebium autem nihil dicit aliud, quam convictum a Justino Triphonem fuisse, majores suos et Scripturas quædam capitula abstulisse. Quod non aliter intelligendum est, quam ut ipse Justinus verbis suis exposuit.

Origenes quoque aperte loquitur de corruptione versionis LXX., dicit enim, sublata a Judæis in versione Septuaginta vocem *Juda* in illo Hierem., XVII. *Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo* : et positum, *Peccatum eorum scriptum est stylo ferreo* (1). Sic enim Origenes loquitur : « Deinde alia sequitur prophetia, quam nescio quare apud LXX. non inveniatis, in cæteris editionibus, quæ cum Hebræo sermone consentiunt, reperimus. » Et infra : « Judæi, qui exemplaria nonnulla falsarunt, etiam in hoc loco pro peccato Juda, peccatum eorum posuerunt. » Cujus etiam corruptionis meminit Hieronymus in hunc locum Hieremiæ.

Porro Chrysostomus loquitur de interpretibus Judæis, id est, Aquila, Symmacho, et Theodotione, qui in suis interpretationibus de Hebræo in Græcum multa perperam posuerunt in odium Christianæ Fidei, et in reprehensionem LXX. Interpretum. De quibus

etiam loquitur B. Hieronymus in epistol. ad August., quæ est XI. inter epistolas Augustini, ubi dicit, se voluisse ex Hebræo vertere divinos libros, ut restitueret quæ Judæi, vel omiserant, vel corruerant. Idem autem Hieronymus in Commentariis citatis dubitat, non asserit. At in Commentariis Isaiæ, quæ posterius scripsit, ut patet ex præfat. Comment. in Isa. et ex lib. de vir. illustr. extremo, aperte ridet eos, qui putant Hebræos codices esse falsatos.

Secundo objiciunt confessionem Judæorum, qui passim affirmant, multa a quibusdam suis sapientibus mutata esse in sacris libris ; et eas mutationes vocant correctionem Scribarum *תיקון סופרים*.

Respondeo dupliciter. Primum, forte non esse verum, ullam emendationem Bibliorum factam a Scribis. Origo enim hujus sententiæ est Thalmud, qui liber est fabulosissimus. Quare nec Epiphanius nec Hieronymus, qui sunt antiquiores libro Thalmud, unquam meminerunt hujus Tikun Sophrim.

Addo deinde, si Tikun Sophrim non est fabula, non esse corruptionem, sed veram emendationem, non factam a quibuscumque Scribis, sed ab Esdra, et aliis sanctis Prophetis, qui post reditum a captivitate libros sacros reparaverunt, qui, ut Judæi perhibent, Concilium celebraverunt, quod ipsi vocant magnam synagogam, quia magni viri interfuerunt, et in eo libros sacros, qui tempore captivitatis dispersi et depravati fuerant, suæ integritati restituerunt. Certe in editione nostra vulgata ista loca ita habentur, ut Scribæ dicuntur correxisse ; et B. Hieronymus in Comment. in Prophet. eodem modo ista loca se legisse significat.

Aliud Gen. XVIII. ubi nunc habemus : *Abraham adhuc stabat coram Domino* (2), olim fuisse : *Dominus adhuc stabat coram Abraham* : sed a Scribis locum fuisse mutatam. At vulgata editio priorem lectionem retinet. Item Num. XI ubi nunc habemus : *Inveniam gratiam in oculis tuis, et non videam* (3) *בְּעֵינַי* hoc est, *malum meum* : dicunt esse correctionem Scribarum, et antea fuisse *לִי חֵן מַלְּטָתוֹ* *malum tuum*. Cæterum priore modo legit editio vulgata.

Aliunt prætere Oseæ. IX. olim fuisse *הָרָם בְּלֵילִי*, id est, in carne mea ex eis : Scribas autem correxisse *הָרָם בְּשָׂרֵי בָּרִי* *cum recessero ab eis* (4). At vulgata editio habet *Cum recessero*

(1) Jerem. XVII, 1. — (2) Gen. XVIII, 22. — (3) Num. XI, 15. — (4) Osee IX, 12.

ab eis; et sic etiam legit B. Hieronymus. Item aiunt Habacuc I. antea fuisse. *Nunquid non tu a principio Domine Deus meus sancte meus, לא נחמור לא non morieris* (1)? Scribas autem correxisse לא נחמור לא non moriemur. At hoc ultimo modo habet editio vulgata, et sic etiam legit B. Hieronymus. Aiunt quoque Malach. I. fuisse: *Et exsufflastis אורח me*: Scribas vero correxisse, *Et exsufflastis אורח illud* (2). At certe vulgata Latina editio cum Hieronymo et septuaginta Senioribus non habet, *Me*, sed, *Illud*, aut *Ille*. Idem dico de aliis correctionibus Scribarum, quas collegit Prochetus in I. lib. *De victoria* contra Judaeos, et Figuerola Valentinus cap. III. partis primae libri sui contra Judaeos.

Ex quo apparet, imprudenter quosdam, dum se Hebraeos oppugnare credunt, Ecclesiam ipsam oppugnare. Si enim illa correctiones Scribarum sunt Hebraici textus corruptiones, sequitur aperte, vulgatam quoque editionem esse corruptissimam: quam tamen nobis Ecclesia pro versione authentica tradidit.

Tertio, obijciunt, in Psalm. XIII. deesse octo versiculos in omnibus impressis Hebraeis codicibus, nimirum illos:

*Sepulchrum patens est guttur eorum.
Linguis suis dolose agebant.*

Venenum aspidum sub labiis eorum.

Quorum os maledictione, et amaritudine plenum est.

Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

Contritio et infelicitas in viis eorum.

Et viam pacis non cognoverunt.

Non est timor Dei ante oculos eorum (3).

Qui tamen citantur ab Apostolo Rom. III. et habentur apud Septuaginta. Hoc autem non videtur potuisse accidere ex negligentia scriptorum, sed ex pura malitia Judaeorum, qui hos versus detraxerunt ex Hebraeo, ut ostenderent, Apostolum nostrum non fideliter protulisse testimonium Psalmi.

Respondit B. Hieronymus ad hanc objectionem, quae ipsi etiam olim facta fuerat, in praefat. lib. XVI. in Isaiam, hos versus non pertinere proprie ad Psalm. XIII. sed ab Apostolo allegari ex variis Scripturae locis; deinde ab aliquo alio ex Apostolo in Psalterium esse translatos. Inveniuntur enim primus, et secundus eorum versuum Psalm. V. tertius

Psalm. CXXXIX. quartus Psalm. IX. quintus, sextus et septimus habentur Isaeae LIX. ultimus Psalm. XXXV. Atque ibidem addidit Hieronymus, hos versus non esse in interpretatione LXX, nec ullum Graecum auctorem in suis Commentariis hos versus exponere voluisse. Origenes quoque in Comment. cap. III. epist. ad Rom. dicit, Apostolum hos versus sumpsisse ex variis Scripturae locis. Quibus verbis manifeste significat, eos versus nec in Hebraeo textu, nec in LXX Seniorum interpretatione reperiri.

Sed instant et probant, aliquando hos versus fuisse in Hebraeo, quia nunc reperiuntur in quodam codice vetustissimo Anglicano. Respondeo: illos versus codicis Anglicani manifeste esse additios. Nam nec verba sunt omnia Hebraica, ut illud *כחל שוס*: nec etiam phrasis, praesertim in illo versu: *אורי פיהם אלה ופיה פריה* quorum os dolus et amaritudo implevit. Non enim Hebraei verbum ad finem collocare solent. Vide plura de hac re in libro notationum ad varias lectiones vulgatae editionis Francisci Lucae Brugensis.

Dices, si ita est, cur Ecclesia in editione vulgata hos versiculos esse patitur? Nimirum ea de causa, quoniam sunt etiam ipsi sacrae Scripturae partes quaedam; et quoniam sine turbatione et scandalo populi non possent auferri, cum longo jam tempore ibi fuerint: quomodo etiam patitur nonnullos errores typographorum.

Ultimo obijcit Canus, evidens esse ab Hebraeis corruptos esse divinos codices, quia Gen. VIII. in Hebraeo legitur: *Corvus egrediebatur, et revertebatur*; cum vulgata editio, et LXX, et omnes Patres legant, *non revertebatur* (4). Respondeo: in Hebraeo non haberi, et *revertebatur*, sed *אצט יצא ואצט יבא*; hoc est, *et exiit exeundo redeundo, donec siccarentur aquae*; quod non significat, eorum rediisse intra Arcam, sed voluisse circa Arcam eundo et redeundo ad tectum Arcae, et inde abeundo, idque saepius donec siccarentur aquae; cum quo bene cohaeret, quod egrediebatur, et non revertebatur, nimirum intra Arcam. Adde, quod etiam non desunt Latini codices, qui habeant, *egrediebatur et revertebatur*: ut ex variis lectionibus ad Biblia Lovaniensia annotatis cognosci potest.

His ergo duabus sententiis refutatis, restat tertia, quam ego verissimam puto, quae est Driedonis lib. II. De Ecclesiast. dogmat. et

Scriptur. cap. 1., et aliorum qui docent, Scripturas Hebraicas non esse in universum depravatas, opera vel malitia Judaeorum; nec tamen esse omnino integras et puras, sed habere suos quosdam errores, qui partim irrepererint negligentia, vel ignorantia Librariorum, praesertim cum in Hebraeo facile sit errare ob litteras quasdam simillimas, quales sunt; *ב* et *כ*: *ה* et *ו*: *ח*, *ט*, et *י*: *י* et *י*; partim ighorantia Rabbinoorum qui addiderunt puncta. Cum enim possint dictiones Hebraicae variis modis legi, si punctis careant; non est mirum, si aliquando ipsi quoque in notatione punctorum a vero aberraverint. Potest etiam fieri, ut ex pravo affectu, et odio in Christum ea lectio interdum ipsis magis probata sit, quae minus Christianis favebat.

Ceterum non tanti momenti sunt ejusmodi errores, ut in iis quae ad Fidem et bonos mores pertinent, Scripturae sacrae integritas desideretur. Plerumque enim tota discrepantia variarum lectionum in dictionibus quibusdam posita est, quae sensum aut parum, aut nihil mutant. Errores autem qui ex additione punctorum acciderunt, nihil omnino veritati offiunt: puncta enim extrinsecus addita sunt, nec textum mutant. Itaque possumus, si volumus, puncta detrahare, et aliter legere.

CAPUT III.

De editione Chaldaica.

Chaldaica lingua editi sunt libri Tobiae et Judith, et ex parte libri Esdrae et Danielis. Praeterea tota Scriptura vetus translata est paraphrasticè ex Hebraeo in Chaldaeam, quam paraphrasim ipsi Targum vocant. Et quidem Pentateuchum transtulisse fertur R. Aquila, qui Chaldaice Onkelas dicitur. Prophetas priores et posteriores, id est, Josue, Judices, et Regum libros. Item Isaiam, Hieremiam, et ceteros Prophetas, R. Jonatham Uzielis filius, Psalmos, Job, Ruth, Esther, et Salomonis opera, R. Joseph caecus.

Quae paraphrasticae translationes apud Hebraeos magna sunt auctoritatis, et idcirco

nobis etiam utiles, ut ex iis convicamus Hebraeos. Alioqui ab Ecclesia non usque adeo magui fiunt, neque ex iis argumentum firmum duci potest. Siquidem (ut recte ait Franciscus Ximenius Cardinalis praefat. Compluten. Biblior.) Chaldaicae paraphrases, illa excepta quae est in Pentateuchum, Judaicis fabulis et Thalmudistarum nugis conspersae sunt. Idque verissimum esse experimento suo comprobabit quicumque paraphrasim in Threnos, in Cantica, in Job, in Psalmos, et in Prophetas omnes legere voluerit.

Certe cap. LIII. Isaia, ubi de Christi passione apertissime Propheta concionatur, totum paraphrasis detorquet ad calamitates populi Judaeorum. In ea vero paraphrasi quae est in Cantica et Threnos, passim leguntur libri Thalmudi, tertium templum, duo Messiae, liberatio a captivitate Titi et Vespasiani, minae adversus Christianos et Mahumetanos, quos per Esau et Ismael more suo significant. Denique fabulae permutatae de lamentatione Dei, de ascensione Moysis in caelum, de tabulis Legis ex saphyro throni divini excisis, deque aliis rebus generis ejusdem. Sed neque paraphrasis Aquilae in Pentateuchum omnino integra et incorrupta censi debet. Habet enim etiam illa suos errores, tametsi pauciores et leviores, quam ceterae et Josephi paraphrases habeant.

Ac, ut ex libris singulis aliquid exempli gratia proponamus. In Genesi cap. IV. vers. 23. ubi textus Hebraeus habet: *וַיִּשֶׁב הָאִישׁ הַזֶּה*, et concordat Graecus: *ὁ ἀνὴρ ἀπέβηκεν*, et Latinus: *Quoniam occidi virum*: Chaldaea paraphrasis addit negationem *לא נבר קבוליה* non occidi virum, et contrarium sensum reddit. Item cap. XII. num. 18. et cap. XXVI. num. 4. et cap. XXVIII. nu. 14. textus Hebraeus habet, *Benedicentur בני עקיב* in semine tuo omnes gentes terrae: et concordat Graecus *ἐν τῷ σπέρματι σου*: et Latinus *In semine tuo*. Et Apostolus Paulus ad Galat. III. observari jubet promissiones Abraham factas et semini ejus, nec esse dictum, *et seminibus* quasi in multis, sed quasi in uno, *et semini tuo, qui est Christus* (1). Paraphrasis vero Chaldaica in his omnibus locis reddidit numerum multitudinis, benedicentur *בני עקיב* propter filios tuos omnes populi terrae.

In Exodo cap. XII. num. 44. ubi legitur in textu Hebraeo *לא יבד בן זבד* Omnis filius alienigena non comedet ex eo: et concordat Graecus

(1) Hab. I, 14. — (2) Mach. I, 13. — (3) Psalm. XIII, 3. et seq. — (4) Gen. VIII, 7.

(1) Galat. III, 16.

cus *אז כלל דלוקרס*: et Latinus *Omnis alienigena*. Chaldaea paraphrasis in odium Neophytorum posuit; *כל בני ישראל אשתי* *omnis filius Israel destructus*. Sic enim passim Judaei eos appellat, qui ad fidem Christianam, relicto Judaismo, convertuntur.

In Levitico cap. X. num. 6. et cap. XXI. num. 10. ubi textus Hebraeus habet *לא תבייזו את ראשיכם* *Capita vestra non radetis seu nudabitis*, et concordat Graecus et Latinus: Chaldaea paraphrasis contrarium reddidit *לא תבייזו* *non multiplicabitis comam*.

In Numerorum lib. cap. XXI. num. 19. ponitur fabula de puteo, quem fingunt Hebraei descendisse cum filiis Israel ad torrentes, et de torrentibus ascendisse cum eis ad colles, et de collibus rursus descendisse ad valles: et cap. XXVIII. num. 9. ubi textus Hebraeus habet: *Populus solus habitabit*, hoc est, cum aliis gentibus non miscbitur: paraphrasis Chaldaea more Judaico reddidit: *Ecce populus solus possidebit seculum*; id enim illi expectant, ut soli dominentur in orbe terrarum.

Denique in Deuter. cap. IV. num. 28. et cap. XXVIII. num. 64. ubi Scriptura Hebraica, Graeca et Latina praecidit fore, ut Hebraei serviant Diis alienis, quod etiam impletum novimus non semel fuisse: Chaldaica paraphrasis derivat hoc scelus Idololatriae ab Hebraeis ad Gentes. Verit enim: *Servietis populis servientibus idolis*. Nunc pauca quaedam de Syriaca editione addenda sunt.

CAPUT IV.

De editione Syriaca.

De editione Syriaca dicenda sunt tria. Primum quid intersit inter linguam Syriacam et Chaldaicam. Deinde, qui libri sacri Syriaca lingua scripti habeantur. Postremo, quantum sit hujus editionis auctoritas.

Quod igitur ad primum attinet, Syriaca lingua quasi proles quaedam est Hebraica et Chaldaicae linguae. Hebraei siquidem, qui usque ad captivitatem Babyloniam Hebraice solum, id est, lingua sua loqui consueverant, cum abducti essent in Babylonem, coeperunt oblivisci linguam propriam, et addiscere alie-

nam, id est, Chaldaicam; quia tamen non perfecte eam pronuntiare poterant, et semper aliquid ex Hebraica retinebant, factum esse, ut lingua quaedam tertia nasceretur mixta ex Hebraica et Chaldaica, atque ea est, quam pro vulgari ac materna deinceps Hebraei habuerunt. Quae quidem Syriaca dicta est a regione ubi maxime ejus usus viget, sive Hierosolymitana a civitate praecipue Hebraeorum: quemadmodum lingua Chaldaica, quae hoc nomen habet a regione Chaldaea, vocata est etiam Babylonica a civitate Chaldaea nobilissima. Porro distinguuntur haec duae linguae characteribus, verborum conjugationibus, affixis, punctorum notatione, sono vocalium, idiotismis, ac tota fere linguae structura, et multis etiam propriis dictionibus.

Quod autem pertinet ad secundum: primo certum est, nullum librum veteris Testamenti scriptum esse a primo auctore in hac lingua, nisi fortassis liber primus Machabaeorum et Ecclesiasticus, quorum priorem Hebraicum se vidisse scribit Hieronymus in prologo Galeato, de posteriori idem scribit in prologo Proverbiorum. Credibile enim est, lingua vulgari Hebraeorum, id est, Syriaca scriptos fuisse hos libros, qui tamen non exstant hoc tempore nisi Graece. De caeteris libris constat, aut Hebraice, aut Chaldaice, aut Graece a primis auctoribus scriptos esse.

De Testamento novo major est dubitatio; et quidem valde probabile est, Evangelium S. Matthaei, et epist. S. Pauli ad Hebraeos Syriaca lingua scriptos esse: id enim efficacissimis argumentis probat Albertus Widmestadius Ferdinandi Imperatoris Cancellarius, qui primus in Europa Testamentum novum Syriacum imprimi curavit; et Guido Fabricius, cujus est Latina interpretatio novi Testamenti Syriaci in regis Bibliis.

Neque his repugnant veteres Scriptores, Irenaeus, Origenes, Eusebius, Athanasius, Epiphanius, Hieronymus, qui hos libros, ac praesertim Evangelium S. Matthaei Hebraice scriptos fuisse dicunt: loquuntur enim de lingua Hebraica quae Apostolorum tempore vulgaris erat, quemadmodum in ipso Evangelio passim legimus, dictum aliquid esse Hebraice, quod tamen constat vulgari lingua, id est, Syriaca dictum esse, quale est illud Joan. XIX. *Exivit in eum, qui dicitur Calvariae locum, Hebraice autem Golgotha* (A).

(1) Joan. XIX, 17.

De quibus vocibus vide S. Hieronymum in lib. *De nom. Hebr.*, ubi diligenter notavit omnes voces quae Syriacae sunt, cum tamen Hebraicae esse dicantur ab Evangelistis. Praeter hos duos libros, totum novum Testamentum translatum est ex Graeco idiomate in Syriacum, auctore (ut ipsi Syri arbitrantur) S. Marco Evangelista.

Quod si verum esset, nulla esset causa, cur de hujus editionis auctoritate, (ut jam ad postremum caput veniamus) dubitaretur. Sed non facile adduci possum ut credam, a S. Marco traditam Ecclesiis Syriacae et Aegypti editionem Syriacam Testamenti novi universi; et ejus editionis nullam prorsus mentionem exstare apud Clementem Alexandrinum, Origenem, Eusebium, Athanasium, Theophilum, Epiphanium, Hieronymum, Cyrillum, Theodoretum, Joannem Damascenum, aliosque Patres, qui vel in Syria, vel in Aegypto, aut Episcopi, aut Presbyteri fuerunt, et vel de variis Scripturarum editionibus accurate disputarunt, vel certe multa de Scripturis sanctis posteritati scripta reliquerunt.

Quod si editio Syriaca tate horum Patrum posterior est, ut ego quidem mihi certo persuado, non potest ejus auctoritas tanta esse, ut cum editione Graeca, aut Latina merito comparari possit, ut interim illud omittam, quod non desunt etiam quaedam in ea editione, quae viris doctis et piis non admodum placeant. Unum tamen est praeter alia ejus editionis commodum insigne, quod cum in titulis, ac sectionibus capitum mentio fiat jejuniorum, venerationis crucis, precum pro defunctis, vigiliarum, memoriae Sanctorum, aliarumque ejusmodi rerum, quas Lutherani tanquam Romani Pontificis traditiones detestantur: apertissimi mendacii haec ipsa editio Lutheranos convincit. Sed de editione Chaldaica et Syriaca salis multa pro instituti operis brevitate dicta sunt: nunc ad Graecam veniamus.

CAPUT V.

De variis Graecis editionibus.

Editiones Graecae Testamenti veteris novem omnino numerantur, praeter eam cujus

meminit Clemens Alexandrinus lib. I *Stromat.*, quae antequam rerum potiretur Alexander Magnus, incertum quo auctore prodiiit, et ex qua Plato caeterique Philosophi non pauca hausserunt: sed quoniam ea, succedente postea translatione illa celeberrima septuaginta Seniorum, primum negligi, deinde etiam amitti coepit, ita ut longo jam tempore vix memoria ejus conservata sit, e catalogo dimittitur.

Prima omnium a Scriptoris numerari solet illa, quam Ptolomaei Philadelphi jussu septuaginta Seniores ediderunt, de qua in sequenti capite plura dicemus. Vide Eusebium lib. VI. hist. cap. 13. Athanasium in Synopsi, et Epiphanium in lib. *De mens. et ponder.*, qui translationes ordine recensent.

Secunda translatio Testamenti veteris ex Hebraica lingua in Graecam facta est ab Aquila Pontico, anno duodecimo Adriani Imperatoris, ut Epiphanius loco notato auctor est. Fuit autem Aquila, primum Gentilis, deinde Christianus, tum ab Ecclesia pulsus, quod Astrologiae judicariae studiosus esset, ad Judaeos se contulit, et quoniam hoc extremo tempore Scripturas interpretatus est, non satis bona fide in eo opere versatus creditur. Tertia translatio Commodi imperante a Theodotione facta est; qui auctor, etsi ex haeretico Marcionite proselytus Judaeorum factus sit, majori tamen fide, Epiphanio teste, in interpretatione usus est, quam caeteri ejus similes. Quocirca semper Ecclesia Danielem ex interpretatione Theodotionis legit, ut Hieronymus testatur praefatione in Danielem.

Quarta est Symmachi editio, qui Severi Augusti temporibus sacros libros ex Hebraeo in Graecam sermonem transtulit. Nescio autem quo errore factum sit, ut cum Athanasius, et Epiphanius disertis verbis scribant, Symmachum sub Severo, Theodotionem sub Commodio Marci filio Scripturas interpretatos esse, neque dubium ullum esse possit, quin Commodus Severum praecesserit; tamen iidem auctores Symmachum priorem, posteriorem Theodotionem faciunt.

Quod vero ad Symmachum attinet, fuit is primum Ebionita, si Eusebio credimus; vel Samaritanus, si Athanasium et Epiphanium sequimur; et cum apud suos principatum obtinere non posset, se Judaeis adjunxit, ac secundo circumcisus est. Ubi obiter admoet Epiphanius, non esse mirandum,

quod Symmachus his potuerit circumcidi ; siquidem arte medica, et certis instrumentis Judæi solebant resectum præputium iterum superinducere, sive attrahere ; et hoc esse quod Apostolus ait I. Corinth. VII. *Qui circumciscus aliquis vocatus est ? non adducat præputium* (1) : vel, ut clarius sonant verba Græca *πᾶ ἐπιστάσις*, hoc est, *non attrahatur*.

Quinta editio Græca sine ullo nomine auctoris reperta est in doliis quibusdam apud urbem Jericho anno VII. Antonini Caracallæ, qui Severo patri in Imperium successerat, ut Epiphanius loco notato auctor est.

Sexta quoque sine nomine auctoris, eodem Epiphano teste, in doliis inclusa apud Nicopolim inventa est Alexandro Mammææ filio imperante.

Ex quibus omnibus editionibus composuit Origenes, ut Eusebius lib. VI. hist. cap. 13. et Epiphanius hæres. 63. et lib. de mens. et ponder. narrat, illam quæ dicebatur hexapla, sive tetrapla, sive etiam octapla. Nam divisit primum Origenes singulas paginas in sex columnas ; ac in prima quidem descripsit Hebraicum textum litteris Hebraicis ; in secunda eundem textum Hebraicum Græcis litteris ; in tertia interpretationem Aquilæ ; in quarta interpretationem Symmachi ; in quinta interpretationem LXX. Seniorum ; in sexta interpretationem Theodotionis. Atque hæc volumina propter quatuor interpretationes tetrapla, propter sex columnas hexapla dicebantur. Addidit deinde quintam et sextam versionem in duabus columnis aliis, et ea volumina octapla nominavit.

Septima Origenis editio est, qui Scripturas quidem ex Hebræo non transtulit, sed interpretationem septuaginta Seniorum ita emendavit, multis ex Theodotione admixtis, et notatis signo stellæ radiantis, multis etiam obelo, id est, vere jugulatis, ut novam editionem fecisse videatur. Ita vero probata est eo tempore hæc editio, ut brevi Bibliothecas omnes repleverit, ut scribit S. Hieronymus in epist. 89. ad Augustin., quæ est XI. inter epistolas Augustini. Eandem quoque editionem *versio*, hoc est, *communem*, appellari soliam scribit idem Hieronymus præfat. lib. XVI. in Isaiam.

Octava editio. S. Luciani Presbyteri et Martyris est, qui cum in editionibus jam nu-

meratis multa vitia obrepsisse cognosceret, rursus magno labore novam editionem molitus est. Quam editionem scribit Athanasius sub Constantino Imperatore repertam esse Nicomedia, ipsius Martyris manibus descriptam, et in pariete quodam asservatam. Passus est autem S. Lucianus in persecutione Diocletiani et Maximiani, Maximino in Oriente tyrannidem exercente, ut idem Athanasius breviter indicat in Synopsi, et fusiis narrat Eusebius lib. IX. hist. cap. 6.

Nona ac postrema editio Hesychie est, qui interpretationem LXX Seniorum iterum emendavit, atque Egypti Ecclesiis tradidit. De quibus editionibus in hunc modum loquitur S. Hieronymus, præfat. in lib. Paralip. : « Alexandria et Egyptus in Septuaginta suis Hesychie laudat auctorem. Constantinopolis usque Antiochiam Luciani Martyris exemplaria probat. Mediæ inter has provinciæ Palæstinæ codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt. »

CAPUT VI.

De interpretatione LXX. Seniorum.

De interpretatione septuaginta Seniorum, quæ inter omnes Græcas editiones merito primum locum semper obtinuit, quæstiones quinque existunt. Prima, quo tempore facta sit. Secunda, quorum librorum sit. Tertia, quomodo facta. Quarta, quantæ sit auctoritatis. Quinta, num hoc tempore germanam interpretationem LXX. Seniorum habeamus.

Prima quæstio facilis est. Nam etsi Irenæus lib. III. cap. 25. et Clemens Alexandrinus lib. I. Stromat. scribant, Ptolomæo Lagi filio regnante id factum esse : Aristæus autem in historia de hac ipsa re ; Josephus lib. XII. *Antiquit.* cap. 2. Philo lib. II. *De vita Mosis* ; Tertullianus in *Apologetico* cap. 18. Athanasius in Synopsi ; Epiphanius *De mens.*, et *ponder.* alique Scriptores omnes Ptolomæum Philadelphum nominant : tamen intervallum non est usque adeo magnum, cum hic Ptolomæus superiori proxime successerit.

Est autem hæc sententia posterior multo probabilior priore, tum quod plures, tum quod antiquiores testes habeat, Porro Epiphanius non solum tempus Regis, sed etiam annum regni annotare curavit. Scribit enim anno 17. Ptolomæi Philadelphii eam translationem esse factam, atque ab eo tempore usque ad Christi natalem diem fluxisse annos 291. Tot igitur annis ante Christi adventum ea translatio facta est, nec sine divino consilio. Nam ut Eusebius scribit lib. VIII. *De Preparat. Evang.* cap. 1. si post Christi adventum id fieri debuisset, aut Scripturam Judæi ex invidentia occultasset ; aut corruptiorem nobis dedissent, aut certe in suspitionem translatores facile vocarentur.

Secunda quæstio paulo difficilior est. Nam B. Hieronymus in quest. Hebr., et in cap. V. Ezech. et in II. cap. Michæ, propendere videtur in eam sententiam, ut solum Pentateuchum verterint, quod probat ex Aristæo in libr. *De septuag. duob. Interpret.* et ex Josepho præfat. in lib. *antiquit.* et lib. XII. *antiquit.* cap. 2. quibus adde Philonem lib. II. de vita Mosis, qui solius Legis mentionem facit. At eos vertisse omnia, scribit Justinus in *Dial. cum Triph.*, Irenæus lib. III. cap. 25. Clemens Alexandrinus lib. I. *Stromat.*, Epiphanius *de mens et ponder.*, Eusebius lib. VIII. cap. 1. *Preparat.* id quod longe probabilis est. Nam Apostoli usi sunt Græca versione in testimoniis Prophetarum citandis : tempore autem Apostolorum nulla erat alia versio Græca, quam septuaginta Interpretum.

Deinde, non est verisimile Regem illum, qui ex toto orbe terrarum libros adducebat in suam Bibliothecam, noluisse etiam Prophetarum oracula et alios libros antiquissimos Judæorum. Præterea, quomodo mirabile fuisset, spatio septuaginta duorum dierum potuisse absolvi illam editionem, si Pentateuchus tantum vertendus erat, qui breviori tempore sine ullo miraculo verti posset ? Neque Hieronymus contrarium docet afferendo, sed dubitando : nam aliqui passim in Commentariis Prophetarum mentionem faciunt versionis LXX., et eam explicat. Neque Aristæus, nomine Legis solum Pentateuchum intelligebat, ut Judæi sensisse videntur, sed omnes libros sacros. Nam a Lege, quæ erat præcipuus liber, omnes libri denominabantur. Hinc Joannis X et XV Dominus dicit in Lege Judæorum scriptum esse

id, quod in Psalmis scriptum est, et B. Paulus I. Corinth. XIV. in Lege scriptum esse dicit, quod habetur in Isaiâ.

Jam in tertia quæstione illud certum esse videtur, quod omnium consensus celebratur : septuaginta duos viros Hebræos senes, videlicet ex qualibet tribu filiorum Israel, utriusque linguæ peritissimos, spatio dierum septuaginta duorum, mirabili consensione, divinas Litteras apud Pharam Ægypti ex Hebræico sermone in Græcum idioma transtulisse. Utrum autem singuli separatim, an bini et bini, aut potius omnes simul inter se conferentes, interpretationem illam fecerint, in quæstionem vertitur, et adhuc sub iudice lis est. Ac Epiphanius quidem in lib. De mens. et ponder. scribit, hos Interpretes binos et binos in cellulis inclusos fuisse, et divino miraculo singula paria ipsorum iisdem verbis totam Scripturam transtulisse, ita ut simul confecerint sex et triginta exempla ejusdem prorsus versionis.

Justinus autem in orat. Exhortat. ad Gentem dicit, singulos in singulis cellulis inclusos, et majori adhuc miraculo a singulis seorsim totam Scripturam iisdem verbis redditam : et se apud Alexandriam vestigia cellularum vidisse. Justinum secuti sunt multi ex posterioribus, ut Irenæus lib. III. c. 25. Cyrillus catech. 4. Clemens Alexandrinus lib. III. Stromat. et Augustinus lib. XVIII. De civit. Dei, cap. 42. quamvis Augustinus lib. II. Doctr. Christ. c. 15. non audeat rem affirmare. His addunt recentiores quidam patroni harum cellularum, Philonem lib. II. De vita Mosis, Tertullianum in Apologet. cap. 19. et Chrysost. homil. 5. in Matth. Sed isti tres cellularum non meminere, tantum dicunt, mirabiliter hos Interpretes in eandem sententiam et in eadem verba convenisse.

At B. Hieronymus præfat. in Pentateuch. aperte ridet hanc historiam : « Nescio, inquit, quis primus auctor septuaginta cellularum Alexandriæ mendacio suo extruxerit etc. » Itaque existimat B. Hieronym. septuaginta duos Interpretes in eadem Basilica sedentes, et inter se conferentes, Scripturam transtulisse. Id quod probat primum testimonio Aristæi, qui negotio interfuit, et aperte dicit, eos simul conferendo singulis diebus usque ad horam nonam, hanc versionem tandem septuaginta duobus diebus absolvisse. Idem probat testimonio Josephi, qui cum esset cupidissimus gloriæ suæ gentis,

(1) I. Cor. VII, 18.

tamen libr. XII. Antiquit. cap. 2. narrans hanc historiam, cellarum ne meminit quidem.

Addere possumus nos etiam Eusebium, qui lib. XVIII. Præparat. Evangel. cap. 1. similiter rem totam narrat sine ulla mentione cellarum, referens ad verbum quæ habentur in libro Aristæi. Addamus etiam Philonem, Tertullianum, et Chrysostomum supra citatos, qui cum miracula narrent, quæ in hac versione conligerunt, nunquam de cellulis siluissent, quod erat omnium præcipuum, si eas vere fuisse credidissent.

Quod autem ipsi dicunt de summa illa consensione in eandem sententiam, non necessario convincit, eos loqui de cellulis. Nam revera miraculum fuit, quod tot homines simul confendo, tam brevi tempore potuerint convenire in singulis sententiis transferendis. Ubi enim est multitudo, diversitas iudiciorum evitari non potest, et vel nunquam conveniunt, vel nonnisi post longas disceptationes. Quocirca B. Augustinus lib. II. Doctr. Christ. cap. 43. illud ab omnibus decautatum de istis Interpretibus, quod quasi uno ore Scripturas verterint, rectissime intelligi posse significat, tam secundum eos qui cellulas tuerentur, quam secundum eos qui illas oppugnant.

Hæc sententia mihi probabilior videtur. Ac etiam visa est probabilior Titelmano in prol. Apologet. pro edit. vulg., et Andreae Masio præfat. suar. annotat. in Josue. Nam quod Justino Judæi fabulam a se confictam persuaserint, et quasdam ruinas ostendentes, cellulas esse dixerunt septuaginta Interpretum, facile fieri potuit; nec minus facile ut Justino viro sancto fidem haberint aliqui posteriores. At Aristæum qui interfuit, falsum scripsisse credibile non est. Quod enim Ludovicus Vives in cap. 42. lib. XVIII. Civ. Dei, et Leo a Castro præfat. in Commentar. Isaie cap. XXXV. dicunt, hunc librum non esse veri Aristæi, sed confictum ab Hebræis, nihil me movet; nam omnia quæ Josephus, Tertullianus, Eusebius, et Hieronymus ex Aristæo proferunt, in hoc nostro, qui nunc extat, ad verbum invenimus.

At, inquit, Epiphanius Aristæum legit et citat, et tamen meminit cellarum, quod non faceret, si in ipso vero Aristæi libro excluderentur cellulae. Nescio quid Leo a Castro velit concludere ex hoc testimonio Epiphani: vel enim vult concludere, tempore Epiphani librum Aristæi integrum fuisse, et

postea esse corruptum, et tunc manifeste rellitur ex Josepho et Eusebio, qui ante Epiphaniam scripserunt, et tamen in Aristæo cellulas non invenerunt; vel vult ante Epiphani tempore nondum fuisse inventum librum verum Aristæi, sed tunc primum esse reperitum, et hoc etiam dici non potest: nam Hieronymus qui simul cum Epiphani, et etiam post Epiphaniam vixit, disertè affirmat, ex Aristæo non probari, sed refutari cellulas.

Præterea Epiphanius contra omnium sententiam ponit solum triginta sex cellulas, cum alii vel septuaginta duas, vel nullas ponant: nec sane æquum est, unum Epiphani omnibus aliis antepone. Itaque credibilis est, Epiphaniam, vel non legisse Aristæum, sed aliis referentibus credidisse, vel certe cum hæc scripsit, non habuisse eum in manibus, et memoria lapsam esse. Omnino enim verisimile est, historiam de cellulis Epiphaniam a Justino et Irenæo accepisse, et tamen videmus, eum ex obli-vione aliter rem narrasse, quam illi fecerint.

Sequitur quarta questio de auctoritate horum Interpretum, et quamvis B. Hieronymus præfat. in Pentat. asserat, septuaginta Interpretes non Vates, sed Interpretes fuisse, et in quæst. Hebr., in lib. de opt. gen. interpret. in epist. ad Suniam et Fretellam, et in Commentar. Prophet. passim reprehendat versionem Septuaginta; nihilominus tamen certissimum esse debet, septuaginta Interpretes optime transulisse, et peculiari modo Spiritum sanctum assistentem habuisse, ne qua in re errarent, ut non tam Interpretes, quam Prophetæ fuisse videantur.

Id in primis probatur ex communi sententia. Constantè enim hoc asserunt omnes citati auctores, Aristæus, Philo, Josephus, Justinus, Irenæus, Eusebius, Clemens Alexandrinus, Epiphanius, Chrysostomus, Cyrillus: et ex Latinis Tertullianus, et Augustinus, item Hilarus præfat. in Psalmos et alii omnes. Neque ab hoc numero debet excludi B. Hieronymus, quippe qui præfat. 1. in Paral. scribit: si versio LXX. integra haberetur ut ab eis edita fuit, frustra se laboraturum in Bibliis transferendis. Et præfat. 2. dicit, septuaginta Interpretes Spiritu sancto plenos quæ vera sunt transulisse. In Apologia quoque contra Rufinum lib. II. affirmat se nunquam LXX Interpretibus detrudere voluisse.

Ex quo intelligimus, eum cum reprehendit versionem LXX., non reprehendere ipsam versionem, sed vitia quæ in eam postea irrepserunt, negligentia, vel malitia, aut etiam ignorantia aliorum. Quod autem ait, Interpretes eos, non Vates; non pugnat cum eo, quod alii passim dicunt, Prophetas eos fuisse potius quam Interpretes: nam nec alii volunt dicere, proprie eos fuisse Prophetas, sed tantum Spiritu sancto peculiari-ter illustratos: neque id Hieronymus negat, ut ex verbis ipsius ostendimus.

Accedit, quod Apostoli hac versione frequenter utuntur, ut ex eorum citationibus patet, et aperte id asserit Irenæus lib. III. c. 23. imo etiam ipse Hieronymus præf. Evangel. ad Damasum. Et postmodum catholica Ecclesia multis seculis eandem interpretationem secuta est, ut idem Hieronymus præfat. 1. in Paralip. scribit. Accedit denique, quod non sine miraculo fieri potuit, ut tanta celeritate, tantæ consensione tantum opus conficeretur, quo factum est, ut Philo scribit de vita Mosis, ut singulis annis festis dies in loco ubi facta est hæc interpretatio, in memoriam tantæ rei multis temporibus ageretur.

De postrema questione, licet non ignorem nonnullos in ea sententia esse, ut existimant, interpretationem LXX. Seniorum penitus interuisse; multo probabilius censeo, illam adhuc superesse, sed adeo corruptam et vitiatam, ut omnino alia esse videatur. Quod enim adhuc supersit, fidem faciunt plurima testimonia, quæ a Veteribus citantur ex versione LXX., et eadem nunc in nostris Græcis codicibus inveniuntur. Deinde cum hæc fuerit semper celeberrima, et communissima translatio, quis credere poterit, hæc abolita, vel neglecta, aliam aliquam esse conservatam? Non esse autem incorruptam, sed valde vitiatam in pluribus locis, ut jam factum non sit, Hebræicos vel Latinos textus ex Græcis codicibus emendare, probari potest multis argumentis.

Primum testimonio B. Hieronymi, qui præfat. in Paralip., et in Esdras, et alibi frequenter monet, versionem LXX. esse vitiatam multis et variis modis.

Secundo, quoniam LXX. Interpretes dicuntur omnia transulisse ad verbum ita proprie, ut quicumque sciret utramque linguam, statim iudicaret, fidelissimam esse translationem. Sic enim scribit Philo lib. II. De vita Mosis: « Reddita, inquit, sunt propriis

nomnibus, Græcis ad Chaldaica exacte respondentibus. Id experimentis quolibetianis creditur, sive Chaldaicæ Græcam linguam, sive Græcæ Chaldaicam didicerit, in utraque Scriptura tum Chaldaica, tum ejus interpretatione miratur germanitatem, imo rerum verborumque consonantiam adorat, etc. » Nec vero moveat quemquam, quod linguam Hebræicam vocat Chaldaicam; id enim idcirco facit, quod linguae sint affines, et notior tunc esset Chaldaea propter imperium Assyriorum, quam Hebræa. Alioqui Hebræicam et Chaldaicam non esse eandem demonstrat B. Hieronymus in cap. I. Danielis, ex eo quod Daniel Hebræus jussus est a Rege Nabuchodonosor discere linguam Chaldaeorum.

Neque solus Philo, sed etiam ante Philonem Aristæus testatus est, admirabilem fuisse rerum et verborum consonantiam inter codices illos Græcos et Hebræos. At ad finem libri sui adjecit, eam interpretationem a plurimis discussam, consideratam, examinatam, antequam in Regis Bibliotheca poneretur, et ab omnibus acclamatum, sancte et fideliter singula esse translata, ut nihil addi, nihil demi posset.

At ista Græca versio quam nunc habemus, in pluribus locis dissentit ab Hebræo, multa non habet quæ sunt in Hebræo, multa habet quæ non sunt in Hebræo, ut omnes noverunt, qui in ea versali sunt. Et qui de hac re ob linguarum imperitiam iudicare non possunt, legant Hieronymi præfat. in Pentat. epist. ad Suniam et Fretellam, quæst. Hebr. Comment. in Prophetas, et lib. de opt. gen. interpret.

Neque videtur satis apte hoc argumentum solvi ab iis qui respondent, textum Hebræum esse corruptum ubicumque a Græco discrepat. Nam neque heretici hoc admittunt, qui anteponunt Hebræum textum Græco, neque Catholici admittunt, ne fieri cogantur, vulgatam editionem Latinam, qua Ecclesia Catholica tot jam seculis utitur, et quam Tridentinum Concilium authenticam esse iudicavit, totam quoque esse corruptam. Nam excepto Psalterio, Latina editio cum Hebræis codicibus magis convenit, quam cum Græcis.

Scio quidem, Epiphaniam lib. De mens. et ponder. Hieronymum in Præfat. in Pentat., et lib. De opt. gen. interpret. et Augustinum lib. XVIII. De Civit. Dei cap. 42. et 44. scriptum reliquisse, septuaginta Senio-

res de industria quædam omisisse, quædam addidisse, et quædam aliter vertisse, quia sic eis dictabat Spiritus sanctus. Sed isti Patres pie quærebant rationes excusandi, et defendendi cam versionem, qua tunc Ecclesia utebatur. Cæterum, si ita esset, quomodo Philo diceret, summam fuisse consonantiam rerum et verborum? Quomodo etiam assereret Aristæus, omnes qui eam initio viderunt acclamasse, singula esse bene et fideliter versa? quomodo non admirati fuissent, tam multa detracta, tam multa addita, tam multa contrario sensu reddita?

Tertio probatur ex multis sententiis, quæ in hac versione inveniuntur, quæ nullo modo cum veritate coherent. Quale est illud de suppuratione anorum Mathusalem, Genes. V. Nam secundum Græcam editionem invenitur, Mathusalem vixisse 14. annos post diluvium, cum tamen in Arca non fuerit, solum enim octo animæ per Arcam salvæ factæ sunt, id est, Noe, Sem, Cham et Japhet, et uxores eorum, ut habemus Gen. VI. et I. Petr. III.

Quem nodum non aliter solvere poterunt B. Hieronymus in quæst. Hebr. B. Augustinus lib. XV. Civit. Dei cap. 13. Eucherius, et alii in c. V. Gen., nisi admittendo, esse errorem in codicibus Græcis, quem errorem licet non adscribant Patres illis Senioribus septuaginta, sed iis qui primi descripserunt libros ex Bibliotheca Regis Ptolomæi: interim tamen codices quos nunc habemus vitiatos esse, negare non poterunt. Tale est etiam illud Gen. XXVI. ubi LXX. habent, dixisse servos Isaac de puteo, *Non invenimus aquam, cum Hebræi et Latini codices habeant Invenimus aquam*, quæ simul vera esse non possunt. Et certum est, nostram lectionem esse veriore, cum proxime sequatur, propterea Isaac vocasse nomen loci illius abundantiam. Tale quoque est illud Jonæ III. ubi LXX habent: *Adhuc tres dies et Nive subvertetur*, cum Hebræi, et nostri codices habeant *Adhuc quadraginta dies*. Quem locum exponens B. Hieronymus ostendit, non posse ullo modo defendi lectionem LXX, et B. Augustinus lib. XVIII. de Civit. Dei cap. 44. fatetur, Jonam scripsisse dies quadraginta, non dies tres. Multa sunt alia ejusdem generis, sed hæc tria loco exempli adferre placuit.

Probatur ultimo, quia satis constat, editionem LXX Interpretum a Judæis multis in locis fuisse corruptam, ut Justinus affirmat

in Dialogo cum Triphone. Constat item, eadem editionem sepe sæpius emendatam ab Origene, Luciano, Hesychio, Hieronymo: nihil autem emendatur, nisi quod ante vitiatum est. Neque credibile est, eam editionem, quæ primis trecentis annis tot maculas contraxerat, reliquis annis 1200 inviolatam atque integram servatam.

Denique constat, tempore B. Hieronymi, ut ipse scribit in epist. 89. ad Augustinum, quæ est XI. inter epist. Augustini, omnes fere Græcos codices ex versione Septuaginta habuisse admixta multa ex Theodotione, asteriscis præfixis, deinde paulatim asteriscos excidisse: interiisse etiam editionem Theodotionis; inde autem necessario orta est confusio, ut jam nemo judicare possit, quid in iis libris sit LXX, quid vero Theodotionis. Hæc de Septuaginta.

CAPUT VII.

De editione Græca Testamenti novi.

Duæ quæstiones de Græca editione Testamenti novi disputari solent. Prior est de auctoribus ejus editionis. Posterior de auctoritate et integritate ejusdem editionis.

Ac prior quidem quæstio nec admodum necessaria, nec valde difficilis est. Nam constat Testamentum novum Græce scriptum esse ab iis Apostolis, vel Evangelistis, quorum nomina in titulis singulorum librorum, vel epistolarum præfiguntur, exceptis duntaxat Evangelio Matthæi et Marci, et epist. ad Hebr.: siquidem Matthæum Hebræico sermone scripsisse Evangelium suum, testantur Irenæus lib. III. cap. 1. Athanasius in Synopsi, Hieronymus præfat. Comment. in Matthæum; et in c. XI. Osee, et alii omnes.

Porro Athanasius loco citato existimat, ab Apostolo Jacobo Matthæi Evangelium in Græcam linguam esse translatum: alii vero Joanni Apostolo, et alii ipsi Matthæo eam translationem tribuunt. Sed conjunctumque sit, ita recepta est ab Ecclesia illa translatio, ac si ea lingua primam scriptam fuisset Evangelium Matthæi. Quocirca non multum egemus Evangelio Hebræico quod Munsterus edidit; nec illo etiam quod nuper edi cura-

vit Joannes Tillus, in quo multa desunt, multa supervacanea sunt, non pauca etiam immutata cernuntur; et Deus novit, utrum id factum non sit ad detrahendam fidem Græcæ et Latine editioni, astutia videlicet Judæorum, ex quorum promptuariis Evangelium illud prodit.

Marci vero librum Latine ab ipso Marco Romæ scriptum esse, ac deinde ab eodem Aquileis in Græcam linguam conversum, docet Adrianus Finus lib. VI. Flagelli Judæorum cap. 80. et lib. VIII. cap. 62. et qui Finum secutus est Petrus Antonius Beuther annotat. 8. et 9. ad sacram Scripturam, In vita quoque B. Petri, quæ in Pontificali Damasi primum locum tenet, satis aperte indicatur, Marci Evangelium initio Latine ab ipso Paulo Græce scriptum esse, vel certe ab Apostolico aliquo viro ex Hebræico sermone in Græcum esse translatum. Itaque Græca editio Testamenti novi universa Apostolos et Evangelistas auctores habet.

Jam vero quod attinet ad auctoritatem, dubium esse non potest, quin editio Apostolica summæ sit auctoritatis, nisi forte constet eam esse corruptam. De qua re ita sentendum censeo, ut supra de Hebræicis diximus, videlicet, non esse Græcos codices corruptos generaliter: nec tamen esse fontes purissimos, ut necessario quidquid ab eis dissentit corrigendum sit, ut falso existimant Calvinus Major, Kemnitius, cæterique hujus temporis hæretici.

Et vero non esse Græcos codices in universum atque omnino corruptos, facile demonstrari potest: nam etsi multa depravare conati sint hæretici; tamen nunquam defuerunt Catholici qui eorum corruptelas detexerint, et non permiserint Libros sacros corrumpi. Plurima ex toto novo Testamento abstulit mutavitque Marcion, ut testatur Tertullianus lib. V. Contra Marcionem: sed illa omnia fere notavit Epiphanius hæres. 42. et in nostris codicibus Græcis habentur recte. Ariani quoque abstulerunt ex Evangelio Jo. IV. *Spiritus est Deus*, (1) sed indicavit et notavit B. Ambrosius lib. III. de Spiritu sancto cap. 11. et nostri codices Græci omnes hoc testimonium habent.

Quod autem non sint ubique incorrupti, sed aliqui interdum errores irperserint saltem negligentia Librariorum, et non sit tutum semper Latina ad Græca corrigere; aliquot

exemplis planum fiet. Certe I. Cor. XV. legendum est: *Primus homo de terra terrenus secundus homo de celo celestis* (2) ut non solum nostra Latina versio habet, sed etiam Calvinus probat cap. XII. Instit. §. 42. At Græci constanter legunt, *secundus homo Dominus de celo*, ὁ δεύτερος ἀπόστολος ἦν ἰσχυρὸς ἐξ οὐρανοῦ. Quam depravationem mansisse vitio scriptorum ex corruptionibus Marcionis, patet ex Tertulliano lib. V. in Marcionem.

Præterea I. Corinth. VII. ubi nos habemus: *Qui cum uxore est, sollicitus est quæsum Mundi, quomodo placeat uxori et divisus est: mulier innupta et virgo cogitat quæ Domini suat etc.* (3) Græci codices longe aliter habent, nam illud *divisus est* conjungunt cum sequentibus sic, *μαρτυροῦμαι ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, divisæ est uxor et virgo*. Quam lectionem B. Hieronymus in lib. I. contra Jovinianum affirmat, non esse Apostolica veritas. Roman. XII. ubi nos legimus: *Dominò servientes* (4): Græci non habent *servientes* sed *καὶ τὸ δουλεύετε*, id est, *tempori servientes*. Et tamen nostram lectionem esse verissimam patet, tum ex Hieronymo in epistola ad Marcellam, quæ incipit: *Post priorem epistolam; ubi dicit, in emendatis Græcis codicibus haberi non καὶ τὸν sed καὶ τὸν*: tam ex Origene, Chrysostomo, Theophylacto, et aliis Græcis Patribus, qui sic legerunt, et explicaverunt in suis Comment.

Denique constat, in plurimis Græcis codicibus deesse multas veras Scripturæ partes, ut historiam adulteræ Jo. VIII., ultimum caput Marci, testimonium pulcherrimum Trinitatis I. Joann., et alia de quibus supra disseruimus. Constat etiam, quædam in omnibus Græcis codicibus inveniri, quæ non sunt partes divinæ Scripturæ, ut Matth. VI. orationi Dominicæ addita: *Quia tuum est regnum, et potentia et gloria in sæcula*, quæ verba non esse de textu, sed addita a Græcis ex duobus intelligi potest. Primo ex eo quod Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus orationem Dominicam exponunt, et tamen nullam horum verborum mentionem faciunt, cum omnes isti Græce bene vererint. Secundo ex eo quod Græci in sua liturgia recitant quidem hæc verba, sed non contineant cum oratione Dominicæ.

(1) Joan. IV, 24. — (2) I. Cor. XV, 47. — (3) I. Cor. VII, 33. — (4) Rom. XII, 11.